І ми їх гарно витратили, ті гроші, краще не можна було, напевно; ми їх дуже гарно витратили, і хлопці сміялися з того, що я сказала — дурні гроші, однак я не знала їм іншої назви, то таки насправді були дурні гроші. Я й не сподівалась, що отримаю їх так багато, й взагалі не думала про заробіток, просто моя товаришка попросила заступити її на місяць, поки закінчаться заняття на підготовчих курсах, заступити її й прочитати до кінця теми з української літератури для слухачів курсів.

То я була в ролі викладача упродовж місяця, якраз почався травень — чи ні, таки квітень, уже одягались по-весняному, і я не мала на голові хустини, волосся мені плуталось на плечах, отаке собі рівненьке довге волосся, не ставало часу дбати про нього. А тепер я стояла перед дзеркалом і намагалась якось укласти волосся, воістину мала клопіт, я не знайшла кращого способу упоратися зі своїм нефортунним волоссям, як лиш стягнути його ззаду, і вже мала напівдитячий хвостик; я ледве що не плакала, бо вже треба було йти на першу лекцію. У моєї товаришки гарна коса, така густа темно-руса коса, і я заздрила моїй товаришці, що в неї така гарна коса.

Портфель я собі набила книжками — того вже мені не бракувало; якщо по мені колись щось зостанеться — то моя бібліотека. Гарні маю книжки, жодної мертвої книжки — мертву розпізнаєш одразу, від першої фрази, не треба перегортати сторінки й перечитувати наскрізь, досить схопити оком першу фразу, і вже бачиш, мертва книжка чи жива. Звичайно, цілком може статись, що якийсь там мій нащадок у котромусь там неблизькому коліні буде собі усміхатись, торкаючись пальцями корінців зібраних мною книг — може, його бавитиме наш спосіб мислення, наша наївність, чи багатослівність, чи марнославна самовпевненість, чи дивацька віра у власну неперевершеність і значимість — нехай так, а мертвої книжки в моїх шафах він не надибає.

Наскладаний повний портфель книжок; не мала жодного конспекту, ані записів, я тримала мою лекцію в пам'яті, курс був страшенно скорочений, за дві години людина мусила оповісти про Франка,— я була

собі певна, що знаю про Франка значно більше й можу розказувати про нього десять разів по дві години.

Важливіше було, що на очі мені спадає волосся, і той смішний хвостик ззаду, я весь час тільки про те й думала.

В адміністрації підготовчих курсів погодились на заміну, щоправда, мені напередодні здалось, що директор курсів поглипує на мене трохи підозріливо, однак, може, тільки здалось, може, він мав таку звичку — розглядати людей з-під брови, наче комаху на шпильці, на те малось його директорське право; тепер треба тільки познайомитися з моїми учнями і братись до роботи.

Проаналізувала я, звичайно, все пізніше, тої миті не могло бути й мови про якийсь аналіз, просто ми дивились одне на одного — аудиторія і я, ми споглядали одне одного і, поза всяким сумнівом, не довіряли одне одному. То все байка, про те не дуже й варто оповідати, про переживання початкуючих педагогів писано-говорено, просто я хотіла сказати, що зі мною таке вже було й перше, в дитинстві було, я тоді страшенно ніяковіла з першої-ліпшої причини, боялась переступити поріг чужого дому й заговорити з незнайомим, навіть хоча б з продавцем магазину — коли мала купити масла чи хліба; я посилала мого молодшого брата — йди запитай, скільки коштує ота рожева тасьма. І було тільки одне, де я змагала свій страх, чи то звалося соромливістю, чи ніяковістю,— не в тім річ,— тільки одне було, коли я змагала оте тремтіння в серці і десь під колінами, в долонях, у голосі — я відважувалась виходити на сцену, читала зі сцени вірші, і коли раптом із залу по перших моїх словах на мене напливала тиша, цікавість,— я відчувала навіть ту недовірливу цікавість,— то я хотіла заволодіти й тією тишею, й цікавістю, й зламати недовіру, й обернути її на шал оплесків, і вже з перших моїх слів я передчувала ті оплески й приглушене зітхання, коли читалось "Катерину", і свою нехай коротеньку, а владу над чуттями людей, і якраз, мабуть, оте передчуття й змушувало мене змагати страх, якраз не так сама влада, як оте солодке, пекуче, шалене передчуття влади — воно запанувало наді

мною відно-ва, напівпризабуте почуття, котре давало вимовлене мною слово.

А тільки не треба було дивитись на саму себе збоку. Не треба було того робити, і все пішло б легко, й гарно, й просто, а я раптом і нерозумно зовсім подивилась на себе збоку — той портфель з книжками, той мій учнівський портфель, і коротенька сукня, і пришпилений до відвороту сукні таллінський значок, як талісман, і ще хвостик, мій нефортунний хвостик, і уста забула підмалювати — з підмальованими устами я виглядаю трохи старшою. А коли я сама себе так оглянула і такою побачила, то й вони мене побачили саме так, інакше й не могло бути, отак вони мене іі побачили, і я вже втратила можливу владу, та й коли говорила, то мені здавалось, ніби перехиляю кухоль, у котрому має бути свіжа вода, я те напевно знаю, що має бути вода, я перехиляю — і все надармо, вода не ллється, вишукувала гарні слова, а слова кришилися й ламалися, як пересушене зілля, і нічого з того — вони дивились на мене не кліпаючи очима навіть, не розмовляючи між собою майже,— однак усе було не те, зовсім не те, чого мені праглось.

І я вже наперед жахалась, що так триватиме цілий місяць, що все будуть сухі слова, котрі ламатимуться й кришитимуться ще скорше, ніж я їх вимовлю, ще скорше навіть, ніж дійдуть до їхнього слуху.

Потому я зрозуміла, чому так діялось. Я потому дійшла розумом, що їм того просто не треба — ані мого знання, ані моїх гарних і гарно складених докупи й гарно вимовлених слів,— їм того майже зовсім не треба було: вони ходили на курси, бо мусили складати вступні екзамени, а там і література значилася, серед тих вступних екзаменів до технічного вузу, і ті люди хотіли відновити собі в пам'яті дещо зі шкільної програми, вони прийшли зовсім не по мої артистичні лекції, і коли один запитав, чи я прийматиму вступні екзамени, а ще хтось цікавий був знати, чи не дістану я для них тему екзаменаційної письмової роботи, я взяла їм то за зле і гадала собі, що вони з мене кепкують потрохи, і ладна була сказати щось вельми ущипливе у

відповідь, а ще мій хвостик... Господи, коли вони виходили з аудиторії, я так довго складала книжки, аж вони всі повиходили, і вже не чутно було голосів — тоді я й собі вийшла, а внизу, біля виходу, стояли кілька хлопців і курили — в потемках червоніли вогники їхніх цигарок,— і хлопці сказали, що от хочуть мене провести до освітлених вулиць, я ж, мабуть, жахатимусь трохи темряви. То правда, було зовсім темно, заняття проходили в школі аж близько Високого Замка, і йшлось туди темними алеями, звідусіль стіна темних каштанів і трохи лячно,— я ж тим хлопцям відказала, що шкода праці, марна річ — я чи так не прийматиму вступних екзаменів, ні на що їм так дбати про мене. Я ще мала на язиці кілька слів про мізерне залицяння, однак того вже не сказала, а рушила собі уздовж алеї, а вони перечекали трохи, заким я віддалюсь, пішли назирці, не зражені до кінця моєю непривітністю й злим гумором; і тому, що вони йшли ззаду і я уявляла, як блим-котять їхні цигарки, стало не так уже й темно, а саме це й дратувало мене, що от вони, ті хлопці, потрібні-таки мені; вони віддалік допровадили мене до трамвая, де було багато світла й ще більше людей.

Той місяць тягнувся довго, аж я потерпала, що йому не прийде кінець. Найгірше було, коли доводилось читати по дві пари — для двох груп, читати чотири години одну й ту ж тему, мені язик у роті кошлатився, дубів, і сохло в устах, як із гарячки, мозок працював із напругою, коли я силкувалась не повторюватись, не вживати двічі одну й ту ж фразу, бо з того мені набивалась оскомина, і я набирала охоти втекти геть, покинувши все чисто. І не раз придибу-вала спокуслива думка — а не прийти, а нехай пождуть кільканадцять хвилин і підуть собі геть; то була страшенно велика спокуса, але я таки приходила і щось говорила, а раз людей було більше, іншого разу — менше, декотрі записували щось, інші тільки слухали. Просили називати дати життєпису та назви творів, і почуте десь краєм вуха трималося їх пам'яті віддавна, видно, бо знали всі ту фатальну формулу— ідея і тема твору, головні герої — позитивні й негативні, мені все терпло всередині від того, коли я вимовляла щось у відповідь — бо на грунті моїх відповідей вони збирались писати свої твори. Я знала, що їм нічого іншого не треба, опріч того поділу на позитивних і негативних, і покірно робила й

говорила те, що їм було потрібно, хоча відчувала, як поступово починаю затрачувати себе саму в хаосі тих слів, як, гублячись у тім сама, втрачаю так само потроху і Франка, і Лесю, і всіх інших, повторені по декілька разів банальні думки і мізерні фрази затирали, змивали, сплющували/ витискали з мене щось справжнє, істинне, щось реально хороше, і я борсалась у своїх власних нікчемних словах, і хотіла порятуватись від них, і не знаходила способу на те. До кінця місяця людей ставало чимраз більше — хтось пустив чутку, ніби при екзаменах зважатимуть, як відвідували заняття курсів, то стало приходити більше, та скільки б їх не було, все одно щовечора кілька хлопців ішли сторожею услід за мною, вони завжди стояли й чекали, попахкуючи цигарками, з доброї волі чекали — вони вдавали, ніби я їх і не обходила зовсім, ніби й не на мене чекали, а коли я віддалялась від школи за кільканадцять метрів, рушали назирці і йшли аж до трамвая, до світла, а там навіть не прощались, ніби й не бачили мене, і я звикла до того ескорту, не озираючись, знала, що вони є.

Хоча вони здебільшого мовчали, часом лиш перекидаючись словом.

І, може, для тих хлопців я тоді зробила так, як зробила — то ніби був якийсь бунт супроти них усіх і того, що їм було треба для вступного екзамену, й спроба порятуватись од марності слів, котрі остаточно втрачали зв'язок із тим, до чого були причетні і що мали б відтворити, а що відтворити вже не були здатні через те, може, що ніяк не в'язали мене з моїми слухачами — то був Стефаник, і я не писала на дошці ані дат, ані назв збірок, я нічого не писала, опріч двох слів — Василь Стефаник, а потому прочитала їм Стефаникову "Новину", а так читала, що з перших слів забули вони, пощо прийшли і чого їм треба, і в мене майже відразу вступило почуття всесильності слова, то ніби була велика змова'— моя і Стефаникова, наша змова супроти чогось щоденного, трохи збляклого, супроти того, що вони всі носили в собі, а чого мусили б позбутись, то був порятунок чогось, що я хотіла б їм подарувати — може, просто з бажання дарувати, а може, за те пихкання цигарками в мене за спиною і за те мовчазне, ненав'язливе лицарство. Я не знаю, що я мала на думці, коли читала їм "Новину", а Грицеві діти дивились

важкими очима, і важили справді лишень ті очі, і слова також важили, як очі Грицевих дітей, а коли я скінчила, явилося трохи тиші, я тою тишею упивалась, а потому сказала: на сьогодні досить, прошу, можете йти додому. А що було далеко до смерку, вони не йшли за мною назирці, а лиш один наздогнав, пригасив цигарку і запитав: "Навіщо ви те зробили?"— "Що те?"—запитала я. "А те. Те, що зробили — навіщо? Я маю досить своїх власних клопотів, я не можу забивати собі голову клопотами якогось Гриця, розумієте?"— "Зачекайте,— сказала я,— поясніть, що ви маєте на думці?" А він дивився на мене розгнівано й стривожено заразом, і знову взяв до уст цигарку. "То вже моя річ, що я маю на думці, ви не маєте, певно, інших клопотів, то ви собі можете клопотатись тим Грицем, а коли я відроблю зміну, а коли... зрештою, що вас обходить, ви можете запрятувати собі голову тим Грицем, а я не маю часу". Він був знервований, той хлопець, це було добре видно з того, як він пережовував цигарку, а говорив якось поволі, ніби кожне слово пробував на смак, і денекотре йому подобалось, він вимовляв його протягло, а інше — не припадало до смаку, і він ніби стріпував його з уст. А я ловила в звучанні слів інший смисл, аніж він хотів подати, мені хотілось чути й слухати, як він говорить, пробуючи слова на смак: "Ви мені оповідаєте — той відчував те, той інше — а все байка,— говорив хлопець,— усі почувають однаково, кожен однаково відчуває біль врізаного ножем пальця, однаково чує наближення любові і однаково боїться смерті—хіба ж не правда? Лишень різна мірка, якби-то сказати... Мене цікавить — що думають, таке то вже вартніше, а як ви можете знати — що я думаю, коли мої думки— то не те саме, що мої слова або ж мої вчинки? Дайте мені спокій з тим Грицем, я маю досить свого". Цей хлопець був зовсім непослідовний, і все-таки я не заперечувала, мені десь забракло грунту й аргументів, а він говорив далі — нам треба вступити до вузу, кожний має для тої потреби свою причину, а ви мусите нам допомогти, ми не маємо з тим Грицем нічого спільного, техніка.— то важливо, розумієте (о-єй, техніка! Дивак цей хлопець — Ейнштейнова теорія відносності найточніше була сформульована в прадавній японській казці — черепаха ходила по воду, а заки вернулась — геть-чисто все на тому місці змінилось, нічого не впізнала черепаха — сімсот літ минуло, а вона тільки по воду та з водою — о-єй!). Е, дайте

мені вже спокій...— Хоч я не обізвалась ані словом, він ніби чув мій опір його міркуванням і сперечався з тим опором, і з важкими очима Грицевих дітей, котрі відтепер, напевно, будуть його переслідувати.

Потому мені за ту науку платили гроші, то були вельми дурні гроші, я на них не сподівалась, і витратили ми їх гарно, важливо було не так те, в який спосіб ми їх витратили, як те, що нам просто приємно було сидіти разом, розмовляти, оглядати вулиці, навіть мовчати й перекидатися поглядами — бо ми були добрими друзями, й гроші тут нічого не важили, тим більше — такі дурні гроші, хто зна за що виплачені; ясна річ, я їх заробила, але сама для себе я знала, що то дурні гроші, гроші, виплачені ні за що.

Хлопця того я потому бачила в університеті — він зрезигнував із техніки, він студіював літературу, я далека від того, аби похвалитись, що когось збила з путі праведного й штовхнула до студіювання літератури,— від початку видно було, що так трапиться: коли людина пробує на смак слова, їй не дарма, які були очі в бідних Грицевих дітей, і вона вже не може позбутися самої себе, як би не відпиралася (нічого не вдієш, мусиш бути собою, прорветься це і проріжеться), я лишень жалкувала, що ми не могли просити до гурту того хлопця, аби витратити разом мої дурні гроші,— гарний день випав тоді, і ми були вдоволені з себе і з цілого світу, так, ніби того дня цілий світ був також самим собою, як і ми.